ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو

سچل جو مالڪونس

اسان جا تقريبا سڀ وڏا شاعر سماع جا ڪوڏيا هئا. علم موسيقيءَ ڏي لاڙو هجڻ جون ثابتيون سندن ڪلام جي مجموعن مان ملن ٿيون. شاه جو رسالو ۽ سچل جو رسالو انهن مجموعن ۾ تمام اهم آهن. اڄوڪي گفتگو ۾ سچل سرمست جي رسالي سر مالڪونس بابت چند ڳالهيون چوڻ گهران ٿو.

اڃان سچل جي رسالي جي موسيقيءَ جي باري ۾ باضابطه طور ڪجهه به نه چيو ويو آهي. جيڪڏهن سنڌي رسالن جي ترتيب کي ڏسجي ته انهن سڀني ۾ نالن جي ٿوري ڦيرڦار کان سواءِ ساڳيا سر موجود آهن. جيئن شاه عنايت نصرپوريءَ جو رسالو ۽ شاه جو رسالو هن سلسلي جا بنيادي ماڊل / نمونا آهن. ڪيترائي رسالا هنن نمونن جي پيرويءَ ۾ ترتيب ڏنا ويا. انهن ۾ فقير صوفي محمد صديق 'صادق' (١٧٥٦-١٨٣٩ع) جو راڳنامو اهم آهي. هن ۾ شاه جي رسالي جي سرن جي نالن کان سواءِ ڪي ٻيا نالا به آهن پر مضمون ۾ فرق ڪونهي. نوان نالا آهن: سوزڙو (سوڊڙو) وهاڳڙو ۽ موکي(١). اهڙا مختلف نالا شاعرن جي مجموعن ۽ بياضن ۾ ٻيا به ملندا پر مضمون ۾ ڪو فرق نه آهي. شاه جي رسالي جي سر رامڪليءَ

---

(١) ڏسو ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جو ايڊٽ ڪيل صادق فقير جو راڳنامو: شاه عبداللطيف ثقافتي مرڪز ١٩٨١ع.

وارو جوڳين جو مضمون سچل 'پورب' جي سر ۾ آندو آهي (١).
اهڙي ئي مضمون جو پيو ڪلام رسالي جي مختلف سرن ۾ ۾ آيو آهي. سچل سرمست، شاه جي رسالي جي سر پورب وارو مضمون پنهنجي سر مالڪونس ۾ آندو آهي. جنهن ڪي ترتيب ڏيڻ وارن مالڪوس سڏيو آهي. ۾ راڳداريءَ وارا مالڪونس سڏين ٿا. سچل سرمست هن سر ۾ محبوب ڏي نياپو سنيهو موڪلڻ ۽ محبوب جي خط جو اچڻ، قاصد جو اچڻ، خط جو پڙهجڻ ۽ ان وقت جي دلي ڪيفيت جو احوال آندو آهي. ڪانگل جون لاتيون ۽ ڏاهي جا نياپا هن سر جو خاص مضمون آهي. پهرين راڳ مالڪونس جي مختصر بيان ڪان پوءِ سچل جي ڪلام ڏي اچون ٿا: مالڪونس جو واسطو ڀيرويءَ سان آهي.

ڀيروي هڪ راڳڻي هجڻ سان گڏ هڪ ٺاٺ به آهي. مالڪونس هن ٺاٺ جو راڳ آهي. راڳڻي ڀيرويءَ جا سڀ سر ڪومل هوندا آهن. هن ۾ ست ئي سر لڳن ٿا. بلڪل بنيادي سرگم جي ترتيب ۾: ساري گا ما پا ڌا ني سا. ڀيروي ڏينهن رات جي ڪنهن به پل پهر ۾ ڳائي سگهجي ٿي. ان ڪري هن ڪي سدا سهاڳڻ به چئجي ٿو. آروه ۽ اوروه ۾ ست سر آهن. ان ڪري ڀيروي سمپورڻ راڳڻي آهي (٢). مالڪونس ڀيروي ٺاٺ جو هجڻ ڪري سڀني ڪومل سرن تي آڌاريل آهي. مالڪونس جو تفصيل هن ريت آهي:

---

(١) مرتب جي ترتيب ائين آهي. ڏسو سچل سرمست جو سنڌي ڪلام.

(٢) قاضي ظهورالحق. 'رهنماءِ موسيقي' پاڪستان نيشنل ڪائونسل آف آرٽس اسلام‌آباد ١٩٧٥ع ص ٢٠٠.

ـ ري (رکب) يا (پنچم) خارج آهن .
ـ برن (قسم) اوڊو ـ اوڊو يعني آروه توڙي اوره ۾ پنج سر ما گا ما ڌا ني (سا).
وادي سُر: مدم
سموادي سر: کرج (سا)
ڳائڻ جو وقت: رات جو پهريون پهر
خاص تان: ڌا ني سا گا ما گا سا گا ما گا سا.

هونئن مالڪونس خود ڇهن بنيادي راڳن مان هڪ آهي. هن راڳ ۾ مدم جو استعمال گهڻو ٿئي ٿو، اهو ايترو نمايان آهي جو ڪنهن ٻئي راڳ راڳڻي کان عاحدو لڳندو آهي (١).

راڳ مالا ۾ مختلف راڳ راڳڻين جي هڪ ظاهري شڪل ۾ متعين ڪيل آهي. انهيءَ لحاظ کان مالڪونس جي ۾ هڪ شڪل آهي. اها هيءَ آهي تہ ”هڪ نوجوان آهي جنهن جي اکين ۾ تيغ آهي. ڳلي ۾ موتين جي مالها اٿس ۽ ڪلهي تي ڏنڊو اٿس“. هن خيالي شخصيت ۾ جلال جي ڪيفيت آهي. سچل جي شخصيت جي اپياس مان اهو انگ بہ چٽو ظاهر ٿئي ٿو. پنهنجي ڪلام جي مختلف عنوانن مقرر ڪرڻ ۾ پاڻ يا سندس سهڪارين، ٻالڪن، دومنن ۽ متاخرين نهايت هوشياري ۽ چابڪدستيءَ سان سوچيو ۽ عنوان / سر/ نالا مقرر ڪيا. مالڪونس جي سرن جي تاثر کي ڏسڻ کان اڳ هن عنوان تحت ڪم آيل ڪلام تي هڪ نظر وجهڻ کپي. منهنجي اڳيان جناب عثمان علي انصاريءَ جو ترتيب ڏنل ”سچل سرمست جو سنڌي ڪلام“ آهي؛ جيڪو سنڌي ادبي بورڊ

---

(١) ظهورالحق ص ٢٠١ .

شايع ڪيو آهي. هن رسالي ۾ مالڪونس ستن داستانن ۾ ورهايل آهي ۽ هرهڪ داستان ۾ ٩ وايون آهن. انهن ۾ بيتن جو تعداد هن ريت آهي:

داستان پهريون :	٢١	بيت
داستان ٻيو :	٢٣	بيت
داستان ٽيون :	٢٠	بيت
داستان چوٿون :	١٨	بيت
داستان پنجون :	٢٣	بيت
داستان ڇهون :	٢٢	بيت
داستان ستون :	١٣	بيت
	١٤٣	بيت

هن سر جو مضمون شاهه جي رسالي جي سر پورب سان مشابهت رکي ٿو. ان جو وچور هن ريت آهي:

داستان پهريون: ڪانگل جو نياپو آڻڻ. ڏاهي جو ڏار چڙهي نينهن جا نياپا ڏيڻ ۽ سڄڻ جا سنيها.

داستان ٻيو: قاصد نياپو آندو. نامو آيو.

داستان ٽيون: محب جو خط آيو.

داستان چوٿون: محب ڏي خط لکيم ۽ خط آيو وغيره.

داستان پنجون: ڏاهو ڏار تي چڙهي ٻيو ٻولي. آئڻ وغيره.

داستان ڇهون: ڪانگل سان ٻوليون. ڏاهو ڏار تي چڙهيو ٿو لنوي.

داستان ستون: تقريباً ڇهين داستان وارو ساڳيو ئي مضمون. عشق جي واردات ۾ پرين ڏي پيغام موڪلڻ ۽ سڄڻ جو

سنيهو اچڻ هڪ خاص ۽ پسنديده مضمون وانگر آهي. مجاز ۾ نواهي جي گهڻي اهميت آهي. سچل سرمست هن واردات کي مالڪونس جي آهنگ ۾ آندو آهي. ان ۾ ٻه سبب آهن، هڪ ته راڳ مالڪونس جي فراق ۽ سوز ۾ ڪامليت ۽ ڪومل سرن جي چٽائي نمايان آهي. هونئن بيشتر خواتين ڳائڻيون راڳ مالڪونس گهڻ ڳائينديون آهن. سچل سرمست جي طبع سان هن راڳ کي گهڻي مشابهت آهي، جنهن ۾ جلال ۽ بيباڪي نمايان آهن. ٻيو ته مالڪونس ۾ ترتيب ڏنل سرمستانه ڪلام ۾ اها بيباڪي ناهي، جيڪا صوفيانه ڪلام ۾ اٿس. ٻوءِ ۽ محبوب ڏي پيغام موڪلڻ ۽ محبوب جو سلام اچڻ، هڪ جذباتي لمحي کي جنم ڏيئي ٿو. پکيءَ کي ڪيئن پارانيا ٿا ڏجن — ع

روبو روبو رت، ٿو پکيءَ پارانيا ڏني،
ته پيرين وجهانءِ ڪهنڪهرو، سي ڇمڪائيندو وت،
ڪيئن ونيي خط، سکهڙو سانيڙا ورين. (۱)

ڪانگڙو سڄڻ جي پار ڏي ويو، جيڪي اتي ڏسي آيو تنهن سندس ئي هينڙو ڦِسائي وڌو. سنيهو ڇا ڏي — ع

ڪي جو ڪانگ ڏسي، ڪالهہ اوڏاهون آئيو،
پيس هنياءُ ڦِسي، ڳالهيون ڪندين سڄڻين. (۲)

نامي ۾ ڇا هو جو قاصد ئي وات تي ڪري ٿي ٻيو. پر جي سلامت پهتو تان وري عاشق سٿانئس ئي سر قربان ڪرڻ لاءِ آتو — ع

---

(۱) مالڪونس: داستان ۱ بيت ۱۰.
(۲) " " " " ۱۷.

عريضو آئي ، ڏنو قاصد قريبن جو ،
هن ويلي هائي ، هي سر ڪريان صدقو. (۱)

پڙهندي پرزو ني ، واچيندڙ وهلور ويو ،
لڱين لرزو ني ، اڇي پيس اوچتو. (۲)

نہ رڳو ايترو پر قاصد جو پنهنجو ني ساهہ تاڪجي ويو. نياپو ڏيڻ سان هن جي اجهو هيءَ حالت ٿي — ع

قاصد ايندي ني ، پيو شوڪارن ۾ ،
نيابا ڏيندي ني ، ضاتيءَ ساهہ مٿي ويو. (۳)

سچل سرمست هن صورت حال کي جدا جدا اشارن سان بيان ڪري ٿو. سندس بيان ۾ قاصد ۽ واچيندڙ (خط پڙهندڙ) بہ اهم ڪردار آهن؛ جيڪي موڙيو عاشق ۽ معشوق کان بہ جذبات ۾، روئڻ ڌوئڻ ۾، آهون ۽ شوڪارا ڀرڻ ۾ اڳرا آهن. بقول سچل جي تہ نامو ني اهڙو هو. جڻ شوق جو شعلو هو — ع

هئن پانيو نامو، پر شعلو هنڙو شوق جو،
جند سارو جامو، تنهن جو سڀ سڙي ويو. (۴)

ڪانگ کي نيابو آئيندڙ طور سنڌ جي وڏن شاعرن ۽ سگهڙن گهڻو ياد ڪيو آهي. هن جا پرسون سان مڙهائڻ کان وني ڇهنب

---

(۱) مالڪونس داستان پيو بيت ۱۰.
(۲) ايضاً بيت ۱۳.
(۳) ايضاً بيت ۱۳.
(۴) مالڪونس داستان ٽيون بيت ۱۷.

موتين سان جڙائڻ جو وعدو ڪيو ويو آهي. ڏاهو ٻه وڏو ڏات ڌڻي آهي. هو لامن تي جڪي لاتيون ته و لنوي سي سڪ وارن جا ڳ ڳارين. آنڻ وارين ۾ "هيهات هيهات" جو آواز ٿو ٻڌڻ ۾ اچي — ع

ڏاهي چڙهي ڏار تي، ڪا جا لتي لات،
ڏک ڏنائين سڀ ڪي، واني آئي وات،
پيون ۾ هيهات، آنڻ واريون آتهين. (١)

عجيب جو نياپو ڪانگ لنوي ٿو ڏئي. سجڻ جو خط ٿو اچي ان ڪي واچڻ پڙهڻ وڏي دل گردي جو ڪم آهي. سچل سائين هن ڳالهه جو ذڪر وري ۽ شدت سان ڪيو آهي —ع

واچيندي وياس، هاريون پنهنجي حال ڪون،
نامي تنهن نياس، پاڻ لکيو جو سجڻين. (٢)

ڪانگ جي ڳچيءَ ۾ پارانيا پوئي وڏا پيا وجن ته ڪٿي وات تي ڪري نه پون. —ع

پارانيا پويون، وجهي ڳوري ڳچيءَ ڪانگ جي،
ڪيڏي آب اکين سان، نيهين نچويون،
لڙڪن سان لويون، ٿي هنئين لائين هتڙا. (٣)

سچل سرمست مالڪونس جي بيتن وانگر ڪافين ۾ به پنهنجي اظهار جي عروج تي آهي. سندس هي مشهور ڪافي هن سلسلي ۾ ڪٿي وساري سگهجي ٿي. —ع

---

(١) مالڪونس داستان پنجون بيت ١٠ -
(٢) مالڪونس داستان ڇهون بيت. ١٢-
(٣) مالڪونس داستان ستون بيت. ٣-

لنکهي وبون ڪالهہ قطارون۔
ڪونجڙين جون ڪيچ وٽن ڏنهن ميان ،
ڪنديون وبون ڪيچ ڏي ، طرحين ٽنواروڻ ،
ويچاريون ميان الا ، ڦتي ٽيون مي ڦارون ،
ولرين ڪونجڙيون ميان الا ، ڪنهن اندوہ اڏاريون ،
انهن جي افسوس جون ، پونديون وبون پچارون ،
انن ڳانا پٽ جا ، سوتين مڙهيون مهارون ،
سچو هليو سوز ۾ ، لاهي لوڪ ميارون . (١)

ڪافي ۽ ٺمريءَ جي ڳائڪي ۾ ڪو خاص فرق نہ آهي. راڳ مالڪونس ۾ ٺمريءَ جو رواج وري گهٽ آهي. ڪا ڪافي ۽ غزل ڳائجي ٿو تہ اها هڪ خاص ڪمپوزيشن/بندش ٽئي ٿي ۽ ڪا هلڪي ڦلڪي ڌن يا ڪن ٻن راڳڻين جو امتياز نٿو رهي پر مالڪونس ۾ ارادي سان هڪ نوس طرز ترتيب ڏجي ٿي. سچل سرمست بہ راڳداريءَ جي فن کان واقف هو. مٿين وائي بہ مالڪونس جي هڪ نوس بندش ۾ آهي ۽ سچل هڪ سچاڻ موسيقار شاعر آهي. هن سر جي ترتيب مضمون توڙي موسيقي جي لحاظ کان سنڌي شاعريءَ ۾ هڪ خاص اهم موڙ آهي. اگر اهو سوال پڇيو وڃي تہ مالڪونس ۾ هي ڪلام ڇو موزون ڪيو ويو ، ان جو جواب هي بہ آهي تہ اهو شاعر تي ڇڏيل آهي تہ هو ڪيئن موزون ڪري ٿو ۽ ڇا جهونگاري ٿو۔ ڪنهن ٻئي راڳ راڳڻيءَ ۾ بہ هي ڪلام ڳائي سگهجي ٿو پر سچل سائينءَ پوري خبرداريءَ ۽ ڄاڻ سان مالڪونس ۾ هي ڪلام جڙيو آهي.

---

(١) مالڪونس داستان پهو ڪافي. ٧-